

ÇOCUK EDEBİYATIMIZ NASIL OKUNMALI?

Mustafa Ruhi ŞİRİN

Geleneksel Çocukluktan Çocuk Öznenin Edebiyatına

Sosyal tarihimizde en az bildiğimiz alan çocukluk tarihidir. Kültür ve medeniyet dairemiz içinde nasıl bir çocukluğun yaşandığını ise çok genel hatları ile biliyoruz. Geleneksel çocuklukla ilgili değerlendirmelerde kullandığımız bilgi de ağırlıklı olarak Batı medeniyeti ürünü olan çocuk modernleşmesi kaynaklıdır.

Bugüne kadar dünyada gerçekleşmiş tek çocuk modernleşmesi Rönesans ve Aydınlanma Dönemi sonrası ortaya çıkan, hem medeniyet hem de coğrafi yönü Batı olan çocuk modernleşmesidir. Dünyanın bütün geleneksel çocukluk anlayışlarını büyük ölçüde dönüştüren Batı çocuk modernleşmesinin XVI. yüzyılın ilk yarısından itibaren oluşmaya başladığı ise ortak kabullerden biridir.

Osmanlı Dönemi'nin en karakteristik çocuk anlayışı minyatür yetişkin tipi olarak özetlenebilir. Çocukların giyim ve kuşamları gravür ve sulu boya resimlere yansıdığı gibi, tam anlamıyla küçülmüş büyük oldukları da bu resimlerin ortak özelliğidir. Başka bir deyişle, “çocuk giyim kuşamının yetişkininkinin aynı olmasıdır.” (Yerasimos 1993: 65)

Osmanlı Dönemi'ndeki geleneksel çocuk hayatı dünyadaki geleneksel çocukluktan çok farklı değildir. Gündelik hayatta çocuk yok gibidir. Saray çevresi ya da eğitimden geçmiş çevrelerin çocukları dışında, çocukların belirli bir yaşa kadar eve bağlı, sosyal ilişkiden uzak bir hayat yaşamaları ve okuryazarlığa geç başlamaları diğer geleneksel çocukluk anlayışları ile de benzeşmektedir.

Refik Halid Karay, 1850-1940 yılları arasındaki gündelik hayatı anlattığı *Üç Nesil Üç Hayat* adlı kitabının ilk bölümünde, doğum, çocuk ve okul

üçlemesi arasındaki değişimi mizahi bir dille değerlendirir (Karay 1996: 5-27). Refik Halid'e göre değişim, bebeklerin ve çocukların dünyasına da yansır ve baş döndürücü değişim çocuk kültürünü de etkiler. Çocuk giyecek ve yiyecekleri yanında, çocuk oyuncakları da Avrupa'dan ithal edilir. Hacıyatmazların yerini kurşun askerler ve "mama" diyen taş bebekler alır. Çocuk, nüfus kâğıdına kavuşur, mahalle mektebindeki minderinden kalkar, sınıfındaki sırasına oturur.

Bizde çocuk dünyasındaki değişimin hızlanmasında en etkili kurum okuldur. Okuyacağı kitaplar henüz yazılmamışsa da, okuryazar çocuk, bizde çocuk modernleşmesinin simgesi durumuna gelmiş olur. Bu değişime karşın, dönemin geleneksel çocukluk anlayışı egemenliğini uzun müddet sürdürür.

Geleneksel çocukluk idealize edilmiş bir çocukluk anlayışına dayanır. Bu ise Osmanlı toplumunda çocuk düşüncesinin olmadığı anlamına gelmez. Çocuk düşüncesi vardır ama çocukluk kısa süren bir evre olduğu için çocuk yetiştirme geleneği dışında hususi bir alana dönüşmemiştir. Bu nedenle geçmiş edebiyatımızda hayatı doğrudan anlatma geleneği yoktu. Çocuklukla ilgili bilgimizin sınırlı kalmasının bir nedeni de budur.

Çocuğun gerçek hayat içindeki rolü oranında toplumsallaşabildiği ise Selçuklu ve Osmanlı toplumsal hayatı içinde pek fark edilmez. Geçmiş edebiyatımızda çocuğun yer almayı ise çocukla ilgili nesne anlayışından kaynaklanır. Divan şiirinde ve klasik edebiyatımızda çocuğa yer verilmeyişinin temel nedeni de budur. Zaten divan şiiri mazmun ağırlıklıdır ve bu şiir geleneğinde çocuk da bir mazmundur. Bu yüzden, bizde çocuk özne durumuna gelmeye başlayıncaya kadar edebiyata yansması gecikmiştir. Divan edebiyatı ve yetişkin edebiyatına yansıyan çocuk ise soyut bir çocuk varlıktır. Soyutlama ile çocuk ve çocukluk ancak yetişkine anlatılabilir. Bu, ne klasik edebiyatın ne de divan şiirinin eksikliğidir. Klasik edebiyatta sosyal hayat içinde özne olarak bireyi anlatmak yoktur. Burada şöyle bir kinayeye ihtiyaç vardır: Klasik edebiyatımızda ve divan şiirimizde çocukluk yoktu da dünya edebiyatında ve şiirinde var mıydı? Hayır! Bu kör nokta bütün dünyanın ve epik edebiyatın en büyük çocuk sarmallarından biriydi.

Her medeniyetin çocuk pedagojisinde çocuk bakışı, çocuk dili, çocuk bilgisi ve çocuk pedagojisine dayalı bir çocuk yetiştirme anlayışı vardır. Ancak kendi modernliğini üretemeyen medeniyetlerin çocuğa değer vermediğini ve çocuk sorunu diye bir sorunu olmadığını ileri sürmek oryantalistik bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım bizi çocuk alanında, "tek bir modernlik anlayışı vardır; o da Batı kaynaklı çocuk modernleşmesidir" önermesini kabule

zorlar ki bu düşüncenin hiçbir kültürel temeli yoktur. Batı’da üretilen modernliğin adlandırdığı ve dönüştürdüğü çocuk paradigmasının dürbününden bakarak geçmişi yargılamak ise bizi kendimize karşı ötekileştirmekten ibarettir.

Çocukluk tarihi ile ilgili araştırmalardan çıkardığımız sonuca göre, çocuk özneye Tanzimat Dönemi’nden itibaren yöneldiğimiz söylenebilir. Bu dönem ise Batı’da gelişen sosyal bilimlerin de etkisiyle, bütün dünyanın çocuk dünyasındaki yenileşmelerle yüz yüze geldiği bir dönemdir. Böylece, Batı, sömürgeci ruhu ile kendi kültürü dışındaki insanı etkileme ve dönüştürme yöntemlerini iyi kullanarak, çocuk modernleşmesi sayesinde dünyayı âdeta yeniden biçimlendirme rolünü de üstlenmiş oldu.

Osmanlı toplumunda Batı çocuk modernleşmesinin ilk fark edildiği alan ise pedagojidir. Ahmet Mithat Efendi, iki farklı pedagoji anlayışını Batı’daki yeni pedagojiye üstünlük atfederek şöyle açıklar: “Avrupa pedagojisine ve bizim geleneğimize göre yetişen çocukları mukayese edelim: Avrupalı ‘çocuk adam’, Türkiyeli ‘çocuk çocuktur.” (Okay 1998: 51)

XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı’da alfabe dâhil olmak üzere, çocukların eğitiminde örnek alınan, özenilen sistem, kurum ve yöntemler Batı kaynaklı olduğu gibi, her mukayesede Avrupa çocuklarının eğitimi örnek alınır. Çocuk eğitiminin her alanındaki yenileşme ve değişimin yönü ise hep Avrupa’ya doğrudur (Okay 1998: 46). Bizde uzun yıllar boyunca, çocuk dergi ve gazetelerinde çocukların okuyacağı kitapların olmayışından şikâyet edilmesinin ve sürekli Batı’daki örneklerin çeviri yoluyla yayımlanmasının nedeni de budur.

İki Dönem İki Farklı Çocukluk Anlayışı

Batı etkisinde çocuk modernleşmemizi iki ana dönem içinde değerlendirebiliriz: Osmanlı Dönemi çocuk modernleşmesi ve Cumhuriyet Dönemi çocuk modernleşmesi.

1. Osmanlı Dönemi çocuk modernleşmesini de iki döneme ayırabiliriz.

Tanzimat Dönemi, I. ve II. Meşrutiyet Dönemleri. “Türkçe çocuk edebiyatı Tanzimat Dönemi’nde tercüme faaliyetleriyle başlar.” (Şimşek 2005: 210). Bu dönemin çocuk modernleşmesinin ilk örnekleri arasında uyarılma çocuk klasiklerinin payı büyüktür. Jules Verne’in kitapları, Jonathan Swift’in *Gülliver*’i, Daniel Defoe’nin *Robinson Crusoe* ve La Fontaine’in fablları en çok çevrilen kitaplardır. Bu dönemde Türkçeye çevrilen kitaplar çocuk modernleşmesinin âdeta itici gücü olmuştur. Tanzimat Dönemi’nde yayımlanan 20’den fazla çocuk dergisinin modern Batı çocuk kültürüne

sürekli vurgu yapması, çocuk modernleşmesine zemin hazırlamıştır. Kayserili Doktor Rüşdi'nin yazdığı ilk çocuk kitabı *Nuhbet-ül Etfal* (1858) bu dönemde yayımlanır. Bu dönemin ilginç özelliklerinden biri de Nabi'nin *Hayriyye*'si (1857) Sünbülzâde Vehbi'nin *Lütfiyye*'si (1791) ve pendnamlar dâhil, terbiye amaçlı yazılan kitapların ve bütün masalların çocuk edebiyatı ürünü olarak adlandırılmasıdır.

Osmanlı Dönemi'nde okuru çocuk olan kitapların yazıldığı ikinci evre I. ve II. Meşrutiyet Dönemleridir. Bu evrede, Batı'daki pedagojik devrime ve çocuk modernleşmesine paralel bir süreç izlenerek, eğiticilik misyonu ağır basan kitaplar yazılmaya başlanır. 1910'lardan itibaren ilköğretimin kurumsallaşma eğilimi göstermesi ise çocuk modernleşmesi açısından yeni bir dönüm noktası sayılır.

Tanzimat Dönemi'nde başlayan ve II. Meşrutiyet döneminde yaygınlaşan çocuk edebiyatında çocuk modernleşmesine dayalı pedagojik yaklaşım, Cumhuriyet Dönemi'nde de benimsenir. Hatta Batı'daki idealize çocuk figürlerini yansıtan kitapların çevirisi Cumhuriyet Dönemi'nde yoğunlaşarak devlet politikasına dönüşür (Neydim 1998: 33). Çocuk edebiyatı ile ideal çocuk tipi arasında daima paralellikler olmuştur. Cumhuriyet Dönemi çocuk edebiyatına didaktik eğilimler hâkim olmuş, çeviri edebiyatın idealize çocuk figürleri hem modernleşme hem de Batı modernleşmesi ile bütünleşme simgeleri olarak algılanmıştır.

2. Cumhuriyet Dönemi çocuk edebiyatında iki dönemin etkili olduğu söylenebilir: Çocuğu eğiten didaktik kitapların çocuk edebiyatı olarak adlandırıldığı dönem ve yeni çocukluğun edebiyatına yönelen, öznesi çocuk olan çocuk edebiyatı dönemi. Toplumcu ve güdümlü özelliği ağır basan birinci dönem, ve 1980'lerin başına kadar etkin bir şekilde sürer.

Cumhuriyet Dönemi'nin en başarılı çocuk projesi olan okul, özellikle 1928 sonrasında okuryazar yetiştirilmesini yaygınlaştırmış ve buna paralel olarak da çocuk yayınlarının gündeme gelmesinde etkili olmuştur. Okul öncesi edebiyat ve yayın ise bu dönemin en zayıf alanı durumunda kalmıştır. Bu yıllarda edebiyat ve yayın 'çocuğa göre'lik ilkesine dayanmayan, biçimsel gerçekliğe dayalı ve çocukları kalıplı bir anlayışla yazılmışlardır.

1960 sonrası çocuk yayınlarının baskı sayılarında artış gözlenir. Ancak, çocuk edebiyatımıza başlangıcından itibaren çeviri yayınlar egemen olmuştur. Bu yıllarda çocuk klasiklerinin tekeli tartışmasız şekilde sürer. İlk dönemde *çocuk edebiyatı yazarı* nitelemesini hak edecek yazarımız olma-

dığı gibi, dünya dillerine çevrilmiş Türk çocuk edebiyatı eseri de yoktur.¹ Bu döneme kadar çocuk edebiyatı yazarlığı küçümsenen bir yazarlık biçimi olarak algılanır. Bu algılama edebiyat kamusu bakımından günümüzde de sürdürülen yaygın bir eğilimdir. Bunda ise toplumda çocuğu hafife alan yaklaşımların da payı büyüktür.

İkinci dönem, 1970’li yıllarda boy atmaya başlar. Bu döneme de eğitim amaçlı çocuk kitabı yazma anlayışı yön verir ve çocuk edebiyatı “babanın elçisi” olmaktan kurtulamaz. Çocuklara ekonomik ve toplumsal sorunlar karşısında duyarlılık kazandırmak amacı ile yapılan angaje edebiyat (politik söylem) 1990’lı yılların başına kadar etkili olur (Dumon 1991: 60). Dinî içerikli çocuk yayınlarının gündeme gelmesi ise (dinî söylem) 1975’ten sonraki döneme rastlar. Yazılı Türk çocuk edebiyatı, başlangıcından günümüze kadar Batı çocuk edebiyatı etkisi ile bu dönemde de belirgin bir biçimde bağını sürdürür.

‘Çocuğa göre’lik ilkesine ve çocuk gerçekliğine dayalı yenilikçi çocuk edebiyatına yöneliş ise 1980 sonrası kendinden söz ettirmeye başlar. Yenilikçi çocuk edebiyatının oluşmasında 1979’un Dünya Çocuk Yılı ilan edilmesi, çocuk haklarının 1989’da Çocuk Hakları Sözleşmesi ile kayıt altına alınması ve Dünya Çocuk Hakları Hareketi’nin de payı vardır. Çocuğun medeni, sosyal, kültürel ve ekonomik haklarının gündeme gelmesi ile çağdaş çocuk edebiyatımız kozasını örmeye başlar.

Fazıl Hüsnü Dağlarca, “Bizde çocuk edebiyatı gelişmemiştir” kanaatine şu görüşü ekliyor: “Küçük başlangıcın mumlarını birkaç kişi yakmıştır.”² Buna karşılık, çocuğun korunması ve eğitilmesi gereken bir varlık olarak algılandığı çocuk anlayışı, 1970 sonrası çocuk yayınlarının da baskın karakteri olmaktan kurtulamaz. Türk çocuk edebiyatında çocuklar için eğitsel, eleştirel ve sanatsal gerçekliğe dayalı edebiyat çalışmalarının 1990 sonrası belirginleşmeye başladığı söylenebilir. Bu yeni aşamada çocuk edebiyatı çitamızın yükselmesinde çocuk yazarlarının ve çocuk kitabı çizerlerinin payı büyüktür. Çocuk edebiyatı yayıncılığı ise özneleşme eğilimlerine koşut gelişme göstermiştir (Şirin 2015: 19-39).

Çocuk Edebiyatımızın Öncelikli Gündemi ve Öneriler

Edebiyat ortamı ile çocuk edebiyatı yakından ilişkilidir. Çocuk edebiyatını genel olarak edebiyatın gündeminden uzakta düşünemeyiz. Bir ede-

1 Türk çocuk edebiyatından dünya dillerine çevrilen ilk kitap Cahit Uçuk’un *Türk İnkizleri* 1937 yılında İngilizceye çevrilmiş ve yayımlanmıştır.

2 Fazıl Hüsnü Dağlarca bu görüşünü 20 Ekim 2006’da TRT 2’de yayınlanan Okudukça programında açıklamıştır.

biyatın düzeyini ülkenin toplam edebiyat ortamından da soyutlayamayız. Çünkü çocuk edebiyatı, edebiyat ortamının dışında tutuldukları, pedagojik, görsel ve estetik değeri olan bir edebiyata dönüşme şansına sahip olma ihtimali de zayıf olacaktır.

Yeni yüzyılın ilk çeyreğinde çocuk sorunlarının sosyal, kültürel ve ekonomik boyutlarının bütünlük içinde kavranması, Çocuk Hakları Kültürü temelinde bütüncül bir çocuk politikası ile mümkün olabilir. Kültür ve medeniyet eksenli toplumsal çocukluk projemiz içinde, çocuk edebiyatı ödevimiz kısaca şu olmalıdır: Çocuğun yazı kültürü kozasının ailede örülmeye başlayacağı, okulda geliştirileceği ve sosyal çevre tarafından destekleneceği, erken çocukluk döneminden başlayan ve ilk gençlik çağını da kapsayan Okuma Kültürü Programı hazırlanmalı ve uygulanmalıdır. Okuma Kültürü Programı'nın Türkçe, Edebiyat, Çocuk ve İlk Gençlik Edebiyatı Öğretimi yanında, alan edebiyatının bütün bileşenleriyle bire bir ilişki kurularak hazırlanması gerekir.

Çocuk ve ilk gençlik edebiyatında medeniyet ilişkisini sağlayan öge kültürdür. Türk çocuk ve ilk gençlik edebiyatı henüz kendi yolunu açmış, olgunluk dönemine ulaşmış ve geleneğini oluşturmuş değildir. Çocuk edebiyatımız, gelişmesini iki yönlü sürdürebilir: Birinci öncelik, sözlü gelenek ve kaynaklardan yararlanarak (ninni, bilmece, tekerleme, masal, efsane, destan, halk edebiyatı verimleri vd.) modern bir çocuk edebiyatı oluşturulmasına yönelik olmalıdır. İkinci öncelik ise, çocukluğu bilen ve anlayan yazar ve sanatçıların yeni çocukluğun edebiyatına yönelmesi ile gerçekleşecektir.

Ayrıca, Türk çocuk ve ilk gençlik edebiyatının başarısı ülke sınırlarını aşmayı da gerektirir. Burada sorulması gereken ardışık iki soru ise şu olmalıdır: Dünya çocuklarına ulaşamayan yerel bir edebiyatla mı yetinelim? Yoksa dünya çocuklarının da okuru olacağı bir edebiyatı mı kuralım? Bu soruların cevabı ise bu alanda yeni bir program hazırlanması anlamına gelir.

Kaynaklar:

- Dumont, P. (1991), *Çocuk Edebiyatı: Türk İlericilerinin Yeni Bir Silahı* (çev.: C.Erdem, LITTERA (Edebiyat Yazıları), cilt 2, Ankara.
- Karay, R., H. (1996), *Üç Nesil Üç Hayat*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Neydim, N. (1998), *Çocuk ve Edebiyat*, İstanbul: Bu Yayınları.
- Okay, C. (1998), *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler (1850-1900)*, İstanbul: Kırkambar Yayınları.
- Şirin, M. R. (2015), *Çocuk Edebiyatı Günümüzde Nerede Duruyor?. Çocuğa Adanmış Konuşmalar 2*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Yerasimos, A. M. (1993), *16. Yüzyılda Batı Kaynaklı Gravürlerde Osmanlı Çocuk Figürleri*, Toplumsal Tarihte Çocuk (Yay. haz.: Bekir Onur), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.